

ביאורים

לאחר שנקבעה הנחת היסוד פונה הרמב"ם לנמק את דבריו מן המקורות ולהתמודד עם סתירות, לכאורה, לעיקרון זה. מצוות רבות ושונות מחזקות את ההנחה שהתורה איננה טוענת שגורלו של האדם נקבע מראש ולכן אין טעם לנסות לשנות את מצבו. היסוד הוא כמובן כלל ציווי התורה והשכר והעונש. כל אלה לא ייתכנו אלמלא לאדם הייתה האפשרות האמיתית לבחור בין שתי אפשרויות. לימוד התורה והמצוות מעידים אפוא על ההנחה שההתלמדות היא הדרך שבה יכול האדם לכוון את חשיבתו ואת מעשיו. בנוסף, מוכיח הרמב"ם מן התורה גם את חשיבות ההתכוננות למצבים שונים. למשל, אם אדם בונה בית מצווה אותו התורה בהצבת מעקה, על מנת למנוע נפילות ואיננו אומרים שבכל מקרה נגזר מראש על הנופל שיפול. כמו כן, מי שבנה בית, נטע כרם או קידש אישה מזהירה אותו התורה שלא ייצא למלחמה פן ימות ואיננו אומרים שממילא נגזר עליו מראש למות ואין טעם להישמר. וכן יש דברים שלא נוטלים מן העניי כמשכונן, על מנת שלא לגרום לו סבל ואיננו אומרים שסבל זה נגזר עליו. עד כאן הוכיח רמב"ם את העיקרון, אלא שישנם מקורות שלכאורה מתנגדים לקביעה זו. הכלל "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" [ברכות לג:] מהווה לכאורה עמדה מנוגדת לכלל זה. הרמב"ם מיישב את הסתירה על ידי הבנה נכונה יותר של המשפט עצמו. מהי המשמעות של הביטוי הכל בידי שמים? הרמב"ם מסביר שהכוונה היא לכל הנתונים שאינם תלויים בפעולת האדם, כגון: צורת מבנה הגוף שלנו, תנאי מזג האוויר, אקלים לא טוב וכדו'. כל אלה נכללים במשפט: "הכל בידי שמים". אם כן מה נכלל ביראת שמים? פעולות האדם, אומר הרמב"ם, תלויות בבחירתו, ולכן ניתן לצוות עליו - לקיים מצווה או להימנע מעבירה. הבנה מדויקת של אמרת חז"ל, אפוא, מונעת מלייחס לה הבנה שגויה. כהוכחה לדבריו מביא רמב"ם גם את דברי הנביא ירמיהו המוכיח את עם ישראל בשלהי ימי הבית הראשון. בין תוכחותיו אומר הנביא: "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב". פירוש דברי הנביא תואמים לעיקרון אותו מלמד הרמב"ם: ה' יתברך אינו גוזר על האדם לעשות טוב או רע, ולכן אין סיבה להתמרמר ולבוא בטענות כלפי שמיא. הכוח בידינו, לתקן את המעשים ולשוב בתשובה.

הרחבות

• האם היוווג קבוע מראש?

ויחשבו פקצת מעשי האדם הבחיריים - שהוא מְכַרְח עליהם, פְּגוֹן הַזּוּג לְפְלוּנִית. עמדת הרמב"ם כאן סותרת לכאורה את דברי הגמרא: "ארבעים יום קודם יצירת הולד, בת קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני" [סוטה ב.].

א. הרמב"ם ענה על כך באגרת לר' עובדיה הגר: "דרך שכר או דרך פורענות הוא זה. שאם עשה זה האיש או זאת האשה מצוה, שראוי ליתן שכרה בהן זיווג יפה ומשובח, הקב"ה מזווגן זה לזה. וכן אם ראוי ליפרע מהן בזיווג שתהא בו מלחמה וקטטה תמיד, מזווגן".

כלומר, הגמרא מתארת שישנו 'זיווג מושלם', אך בפועל אין ודאות שהאדם יזכה בו ולא בזיווג אחר, ודבר זה תלוי במעלתו.

ב. היעב"ץ הסביר באופן שונה: "כי ה' יתברך יגזור, אם ירצה פלוני בעשיית מצות נישואי אשה ויתן לו להשתדל קיומה, אז יזמין לו ה' יתברך אשה הגונה הראויה לו" [היעב"ץ, על הגליון].

כלומר, זו אכן גזירה אך היא תלויה בהשתדלות של האדם.

שאלות לדין

מהו היחס בין בחירת האדם להשפעה המשפחתית, החברתית, החינוכית וכיוצא בזה? באלו תחומים מודה הרמב"ם שאין בחירה לאדם?

ואמנם האמת אשר אין ספק בה, שמעשי האדם כלם מסורים אליו, אם ירצה יעשה, ואם ירצה לא יעשה, מבלי פניה ומבלי הכרח לו על כך. ולפיכך חִיְבָה המצוה, ואמר: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב [ו]את המוות ואת הרע... ובחרת בחיים" (דברים ל, טו-יט), ונתן הבחירה לנו בזה. וחיב הענין למי שיעבר, והגמול למי שישמע: אם תשמעו, ואם לא תשמעו. וחיבו הלמוד וההתלמדות: "ולמדתם אתם את בניכם" וכו' (דברים יא, יט), "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" (שם ה, א), וכל מה שבא בלמוד ובהרגל במצוות. וחיבו גם כן ההקנות כן, כמו שפכת בספר האמת ואמר: "ועשית מעקה... כי יפל הנפל" (שם כב, ח), "פן ימות במלחמה" (דברים כ, ה), "במה ישכב" (שמות כב, כו) "לא יחבל רחים ורכב" (דברים כד, ו), והרבה מאוד בתורה ובספרי הנביאים מזה הענין, רצוני לומר: ההקנה.

פירוש המאמר:
"הכול בידי שמים"

אבל הלשון הנמצא לחכמים, והוא אָמַרם: "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (ברכות לג ע"ב) - הרי הוא אָמַר, ומקוֹן אֵל מה שזכרנו, אֵלָּא שהרבה יטעו בו בני אדם, ויחשבו בקצת מעשי האדם הבחיריים - שהוא מְכַרְח עליהם, כְּגוֹן הַזּוּג לְפְלוּנִית, או היות זה המזון בידו. וזה אינו אָמַר, כי זאת האשה, אם היתה לקחתה בכתבה וקדושיה, והיא מתרת, ונשאה לפריה ורביה - הרי זו מצוה, וה' לא יגזר בעשיית מצוה; ואם היה בנשואיה פגם - הרי היא עברה, וה' לא יגזר בעברה. וכן זה אשר גזל ממון פלוני, או גנבו, או מעל וכחש ונשבע לו בקמונו, אם נאמר שה' גזר על זה שיגיע לידו זה המזון ושיצא מיד זה האחר - הנה כבר גזר בעברה. ואין הדבר כן, אֵלָּא כל מעשי האדם הבחיריים - בהם בלא ספק ימצאו המשמעות והמרי. כי כבר בארנו בפרק השני, שהצווי והאזהרה התוריים אמנם הם במעשים אשר לאדם בחירה בהם אם יעשה או לא יעשה, ובזה החלק מן הנפש תהיה יראת שמים, ואינה בידי שמים, אֵלָּא היא מסורה לבחירת האדם, כמו שבארנו. ואם כן, אָמַרם 'הכל' - אָמַרם ירצו בו הדברים הטבעיים, אשר אין לאדם בחירה בהם, כְּגוֹן הַיּוֹתוֹ אֶרֶךְ או קצר, או רדת קטר או בצרת, או הפסד אויר או בריאותו, וכיוצא בזה מכל מה שבְּעוֹלָם, חוץ מתנועות האדם ומנוחותיו.

ביאור דברי
רמיה

ואמנם זה הענין אשר בארוהו החכמים, שאין המשמעות והמרי בגזרתו יתעלה ולא בקפצו, אֵלָּא ברצון האדם - הנה נמשכו בזה אחר לשון ירמיה, והוא אָמַר: "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב" (איכה ג, לח). פי 'רעות' הם המעשים הרעים, ו'טוב' - המעשים הטובים, ואמר שה' לא יגזר שיעשה האדם הרעות, ולא שיעשה הטובות. ואחר שהדבר כן, ראוי לאדם להתאונן ולהיליל על מה שעשה מן החטאים והאשמות, הואיל והוא פשע בבחירתו, ולפיכך אָמַר: "מה יתאונן אדם חי גבר על חטאו" (שם שם, לט). שוב חזר ואמר, שרפואת זה החלי בידינו, לפי שאנו, כמו שמרינו בבחירתנו, כן יש לנו לשוב ולחזור בנו ממעשינו הרעים, ואמר אחר זה: "נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד ה', נשא לבבנו אל פנים אל אל בשמים" (שם שם, מ-מא).